

Onbewuste processen in groepen

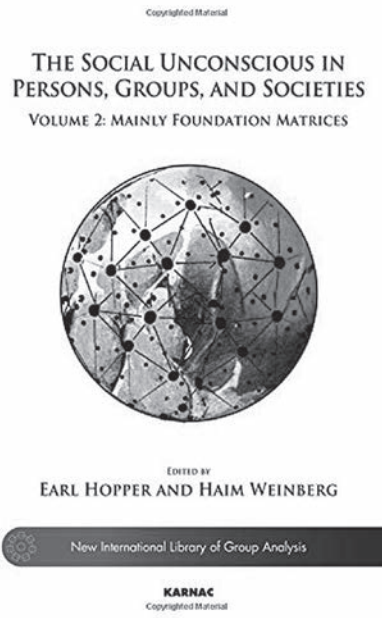
*The social unconscious in persons,
groups and societies.*

Volume 2: Mainly foundation matrices

Earl Hopper and Haim Weinberg (eds.)

Karnac, 2016

Prijs: € 32,24

Het nieuws wordt beheerst door oorlogen, terreuraanslagen, vluchtelingenproblematiek, een mondiale verschuiving naar rechts, bevolkingsgroepen die tegenover elkaar staan, kloven die door samenlevingen lopen en boze burgers die zich afzetten tegen de elite.

Hoe kunnen wij als groepstherapeuten deze verschijnselen beter begrijpen en vanuit onze kennis een bijdrage leveren aan maatschappelijke discussies?

Een belangrijke aanzet in het denken over deze maatschappelijke kwesties komt verrassenderwijs uit de hoek van het groepsanalytisch denken. Vamik Volkan publiceerde al eerder over terreur en de intergenerationele transmissie van trauma (2013, 2014, 2016) en staat bekend om zijn concept *chosen trauma*, het collectief ge-

accepteerde trauma waarmee de identiteit van een bepaalde groepering of nationale identiteit behouden blijft.

In 2011 publiceerden Earl Hopper en Haim Weinberg hun boek *The social unconscious in persons, groups and societies*, een verzameling essays van verschillende auteurs waarin een perspectief wordt gegeven op de (onbewuste) effecten van culturele en sociale krachten op individu en samenleving. En nu ligt er deel 2.

Mythen

Door Freud zijn wij vertrouwd geraakt met individuele onbewuste processen. Foulkes beschreef het netwerk van communicatieve en relationele processen in een groep en noemde dit *the social matrix*. Foulkes'

theorie van het sociaal onbewuste omvatte sociale, relationele, transpersoonlijke en collectieve processen. Zijn matrix beschrijft het intersubjectieve veld in een groep, het verschijnen en verdwijnen van onderliggende thema's en gebeurtenissen. Individuen kunnen daarbij gezien worden als knooppunten in een sociaal netwerk, vergelijkbaar met neuronen in een zenuwstelsel.

Hopper en Weinberg definieerden het concept van het sociaal onbewuste, waarmee zij voortborduurden op Foulkes' matrix, het collectief onbewuste van Jung en het *co-unconscious* van Moreno.

Dit tweede deel van Hopper en Weinberg over het sociaal onbewuste draagt evenals het eerste deel bij aan het verder ontwikkelen en inzichtelijk maken van sociaal onbewuste processen. Het bestaat uit drie hoofdstukken waarin mythen centraal staan, mythen die diep verankerd zijn in het sociaal onbewuste van een samenleving. Hierna beschrijven verschillende auteurs de *foundation matrices* van het land van herkomst. Dit boek geeft een overzicht van de mythen of sociale matrices van Israël, de Druzen, Duitsland, Japan, Tsjechië, Ierland en Brazilië.

Om de omvang van deze bespreking te beperken zal ik volstaan met het wat uitvoeriger stilstaan bij een van de mythen en bij twee van de sociale matrices in het boek.

Niet overtuigend

In het eerste hoofdstuk, *Born with a knife in their hearts: transmission, trauma, identity and the social unconscious* door Stephen Frosch, staat de kwestie van de Joodse iden-

titeit centraal. Zeventig jaar na de Holocaust, het meest ontwrichtende moderne trauma van de Joden, resulterend in de stichting van de staat Israël, blijken de wortels van dit trauma onaangetast en van generatie op generatie te worden doorgegeven. De auteur zoekt naar de diepere wortels hiervan. Hij wil laten zien hoe de Bijbelvertelling van Abraham en Isaac ten grondslag ligt en nog steeds doorwerkt in het collectieve Joodse onbewuste. Daarbij geeft de auteur twee versies van dit bekende Bijbelverhaal: Isaac die uiteindelijk niet wordt geofferd door zijn vader Abraham omdat er een engel tussenbeide komt en Isaac die uiteindelijk toch geofferd wordt, hij verbrandt, waarna hij drie jaar wacht op zijn terugkeer in het leven.

De figuur van Abraham komt in deze vertelling naar voren als een standvastig man, onwankelbaar in zijn geloof. Volgens Frosch kan deze Bijbelvertelling waarin Abraham wordt gevraagd zijn zoon Isaac te offeren worden gezien als de ultieme test voor ieders bestaan en een voorbeeld voor veel Joden die herhaaldelijk te maken kregen met levensbedreigende situaties. Het trauma dat in de vertelling wordt geschetst geeft naast Abrahams standvastigheid ook het lijden onder geweld weer en verklaart volgens de auteur de melancholie van de Joodse erfenis.

Ik vond het een boeiende uiteenzetting, maar bleef mij toch afvragen waarom juist deze Bijbelvertelling zo diep geworteld raakte in het Joodse onbewuste. De auteur maakt dit weliswaar aannemelijk, maar wist mij niet te overtuigen.

Na-oorlogs Duitsland

Gerhard Wilke schreef *The German social unconsciousness: second generation perpetrator symptoms in organisations and groups*. De auteur stelt twee vragen: op welke betekenisvolle manier kan worden aangetoond dat het na-oorlogse Duitsland een getraumatiseerde samenleving is? En: welke evidentie is er dat sommige, en mogelijk alle Duitse organisaties te kampen hebben met de onbewuste gevolgen van de Tweede Wereldoorlog?

Wilke beschrijft de transgenerationale transmissie van een slecht 'wij-object' en hoe de onbewuste angst voor agressie bij de huidige generatie in Duitsland tot problemen leidt. De auteur noemt een aantal symptomen die zijns inziens bij de tweede generatie onbewust angst veroorzaken: de afwezigheid van een positieve identificatie met de vader; afhankelijkheidsproblemen vanwege het ontbreken van voldoende *containment* door de eerste generatie; een geïnternaliseerde straffende ouder; compulsieve vermijding van alles wat te maken heeft met 'dader' zijn en overidentificatie met vermeende slachtoffers en ten slotte de *enactment* van de onbewuste wens net zo heroïsch te zijn als de eerste generatie.

Collectieve onbewuste schuld, schaamte en woede openbaren zich volgens de auteur wanneer de spanning oploopt.

Wat betreft de tweede vraag, het functioneren van Duitse organisaties: Wilke stelt dat veranderingsprocessen in organisaties vooral worden beleefd in termen van slachtoffers en daders. Het veranderen of lossen ma-

ken van bestaande structuren roept wantrouwen op. Het koste wat kost willen vermijden van de daderpositie leidt bovendien tot een compulsief opzoeken van de slachtofferrol en moeite leiderschap te beleven als een sociaal proces, waarbij de leider geen almacht heeft.

Wilke beschrijft hoe de eerste generatie zijn pijn, schuld, schaamte en woede doorgeeft aan de tweede generatie. Deze ervaart de Holocaustgeneratie als verlamd door angst en vol loochening van de feitelijke historie. De onbeantwoorde afhankelijkheidsbehoeften van de tweede generatie plus de sociaal onbewuste processen rondom pijn, schuld, schaamte en woede scheppen de sociale matrix voor de huidige generatie Duitsers.

Ik vond dat dit hoofdstuk op een heldere manier het bestaan en de implicaties van de Duitse sociale matrix beschreef.

Na Duitsland het hoofdstuk over Japan beschrijven leek me meer van hetzelfde, hoewel Japans' foundation matrix zoals in dit boek beschreven door Kaoru Nishimara blijkt te bestaan uit een geneigdheid tot zelfopoffering, hard werken, isolatie en het creëren van tragische helden.

Twee totalitaire regimes

Interessant vond ik het hoofdstuk over Tsjechië: *Psychoanalytic view of the totalitarian mentality, the case of the Czech experience*, geschreven door Olga Marlin. Zij beschrijft haar eigen traumatische ervaringen, opgroeiend onder twee totalitaire regimes: de nazibezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog en later de communistische bezetting.

Beide trauma's leidden tot een gevoel van verlies, hulpeloosheid en angst voor vernietiging. Markant detail hierbij is dat de Tsjechische president Benes zich maar liefst twee keer willoos overgaf aan de agressor, eenmaal in 1938 aan Hitler en eenmaal in 1948 aan de communisten. Geen duidelijker boodschap dan dat hij zijn volk niet kon beschermen.

Na de Tweede Wereldoorlog werden er in Tsjechoslowakije tussen 1948 en 1952 250.000 mensen gevangengezet met een gemiddelde duur van tien jaar. De Tsjechische elite ging op de vlucht. Mensen waren niet meer vrij hun mening te geven. Traditionele organisaties en clubs werden verboden. Het totalitaire regime was gebaseerd op onderwerping van individuen en een verheerlijking van het communistisch collectief.

In de late jaren '60 werd de grip van het regime lossen en namen de progressieve ontwikkelingen in het land toe, tot in 1968 door de Sovjets de Praagse Lente ten einde kwam.

Om te kunnen functioneren onder totalitaire regimes moesten de Tsjechen hun autonomie opgeven, hetgeen resulteerde in angst, geleerde hulpeloosheid en gebrek aan assertiviteit. Agressie werd naar binnen gericht of geprojecteerd op anderen. Moreel relativisme, vervreemding en corruptie ontwikkelden zich.

De beweging Charta '77 leidde uiteindelijk tot het vertrek van het communistisch regime in 1989. Nu, 27 jaar na het instellen van de democratie, zien we de Tsjechische sociale matrix: nog steeds veel wantrouwen en

een gevoel van machteloosheid, hoewel de huidige generatie steeds opener en actiever wordt.

Door het lezen van dit boek ben ik me veel bewuster geworden van de trauma's en onbewuste processen die ten grondslag liggen aan een samenleving. Ik vond het erg boeiend, maar ook een complexe materie. Binnen de NVGP mis ik structurele aandacht voor sociaal-maatschappelijke processen, een toch alleszins boeiend en maatschappelijk relevant terrein. Een idee voor een leesgroep misschien? Belangstellenden kunnen contact met mij opnemen: monilef@gmail.com.

Monique Leferink op Reinink

Literatuur

- Hopper, E. & Weinberg, H. H. (eds.) (2011). *The social unconscious in persons, groups and societies: Volume 1: Mainly theory*. London: Karnac.
- Volkan, V.D. (2013). *Enemies on the couch: A psychopolitical journey through war and peace*. Durham, N.C.: Pitchstone Publishing.
- Volkan, V.D. (2014). *Animal killer: Transmission of war trauma from one generation to the next*. London: Karnac.
- Volkan, V.D. (2016). *Immigrants and refugees: Trauma, perennial mourning, and border psychology*. London: Karnac.